

Нов български университет

Магистърски факултет
Департамент „История“

АВТОРЕФЕРАТ
на
дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

на **Атанас Владимиров Бояджиев**

тема: **ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА ВИДИН**
(XII в. – КРАЯТ НА XIV в.)

Научен ръководител: проф. Цветана Чолова

София, 2016 г.

Видин е град с многовековна история, който макар и разрушаван многократно от набезите на племена и народи е устоял на изпитанията на времето, Дълги време, градът е съществувал върху исторически пластове, без да се осъзнава тяхната стойност.

През последните години Българският северозапад линее, изпаднал в дълбока летаргия, далеч от интереса на частни инвеститори и туристи . Бързите темпове, с които местното население намалява, неминуемо ще доведат до обезлюдяване на региона. Именно тези демографски фактори бяха една от причините при избора на теза за дисертационния ми труд.

Целта на настоящия труд е да възбуди интереса на читателя и той от своя страна също да посети тези места, осъзнавайки богатството и културното наследство, с което градът разполага.

Увеличаването на туристическия поток, инвестициите на бизнеса за по-пълно разкриване на културното и историческо наследство на града са мерки, които неминуемо ще повлияят благотворно на местните жители и прославяне на Видин. Градът, разположен по поречието на Дунав е с изключително голям потенциал за развитие от гледна точка на културното наследство.

АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

Стремежът за съхраняването, популяризирането и приобщаването на все повече хора към културно-исторически ценности е стратегия, която би следвало да е водеща при определянето на централната и местна политика. За разлика от други големи български градове, Видин се развива с по-бавни темпове. Темите за запазване и съхраняването на културно-исторически паметници и наследство от различни епохи, което Видинската община притежава, би следвало да е първостепенна задача. В тази връзка актуалността на избраната теза е безспорна.

Дисертацията се състои от:

Дисертационният труд съдържа общо **203** стандартни печатни страници и се състои от увод, десет основни глави, заключение, извори, библиография, приложения, съкращения. В дисертационното съчинение е приложен научен апарат, състоящ се от **856** бележки под линия.

Съдържание на дисертацията:

Увод

Глава I. Исторически извори за политическата история на Видинското царство (края на XII - края на XIV в.).
Класификация на изворите.

I. Документални извори

1. Грамоти
2. Служебни и епархийски списъци

II. Наративни извори

1. Хроника и исторически съчинения
2. Ранни извори с летописен характер
3. Латински извори с летописен характер
4. Сръбски извори
5. Съчинения с богословско съдържание

III. Епиграфски паметници

1. Каменни надписи
2. Приписки

IV. Географски описателни извори

1. Исторически карти
2. Географски пътеводители
3. Миниатюри

Глава II. Критически преглед на историческите изследвания посветени на политическата историята на Видин и Видинското царство (от края на I - до първата четвърт на XIV в.)

Глава III. Географско положение на Видин. Топонимия.

1. Географско положение
2. Природни фактори за появата и развитието на града
3. Релеф
4. Планировка. Развитие на фортификационно-отбранителната му система
5. Топонимия. Наименование на града. Форми на транслация и етимологичното му развитие от Античността до края на Средновековното българско царство. Паралели и форми на предаване.

Глава IV. Ранна история на Видин

1. Бонония през римският и ранновизантийски период (I - VII век)
2. Градът през Ранното средновековие (края на VII – първата четвърт на IX в.)

Глава V. Бъдин в пределите на ранносредновековното българско ханство – царство (първата половина на IX - началото на XI в.)

1. Присъединяването на Бъдин към ранносредновековната българска държава в началото на IX в.
2. Политическо развитие на града и областта до последната четвърт на X в.
4. Бъдин в пределите на Самуиловата държава - началото на X в.

Глава VI. Видин XI - XII в.

1. Бъдин под византийска власт (началото на XI - края на XII в.).
2. Градът в отношенията между Византия и Унгария през XII в.

Глава VII. Видин в сложната политическата обстановка в периода края на XII в. края на XIVв.

1. Видин в навечерието на възобновяването на българската държава (края на XIIв.)
2. Включването на града в пределите на Българското царство, (края XII - началото на XIIIв.)
3. Владението на Белота в българския Северозапад
4. Ролята на Видин в противопоставянето между Унгарското кралство и българската държава в периода до средата на XIII в.
5. Ростислав Михайлович (средата на XIII в. (1262/4 г.) и деспот Яков Светослав, областни господари на Видин

Глава VIII. Политическото управление при князете Дърман и Куделин (1273 - 1291), деспот Михаил Шишман (1292 – около 1308/9) и деспот Белаур

1. Князете Дърман и Куделин
2. Управление на деспот Шишман (1292 – 1308/9)
3. Управление на деспот Михаил III Шишман (1292 – около 1308/9)
4. Управлението на деспот Белаур

Глава IX. Възход от апанаж до самостоятелно царство

1. Политическите отношения между Търновското и Видинското царство

2. Битката при Никопол
3. Падането на Видинското царство под Османска власт
4. Въстанието на Константин и Фружин

Глава X. Видин като духовен и културен център през XIII - XIV в.

Заклучение

Извори

Библиография

Приложения

Съкращения

2. ГЕОГРАФСКА И ХРОНОЛОГИЧЕСКА РАМКА. ИСТОРИЧЕСКИ ФОН

Хронологически изследването е ограничено в периода от XII в. до края на XIV в. Като характерна специфика на дисертационния труд можем да посочим представянето на изворите и историята на Видин не само в посочените хронологични рамки на тезата, а и в периода ранна история, ранносредновековна история като преглед преди да се навлезе в същинската част на дисертационната теза. Това е направено с оглед да се проследи историята на града от неговото възникване до падането му под османска власт.

Частта посветена на географското положение е представена подробно, тъй като именно географското положение на града, до голяма степен, играе съществена роля при образуването на града, формирането му като център до самостоятелно царство.

Без да се вникне в тези фактори въпросите, които тезата цели да разгледа не биха могли да намерят изчерпателни отговори. Историята на града (в периода от XII в. до края на XIV в.) не би била напълно осмислена, без да се изяснят въпросите около географското положение и ранната история, които предопределят развитието му.

3. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ. ПОДХОД И СТРУКТУРА

Целта на настоящото изследване е нов поглед към историята на Видин, като настоящата дисертация има две основни цели:

1. Събиране и обработване на съществуващия и достъпен изворов материал, изследване на публикациите за Видин, касаещи периода на изследване;
2. интерпретация на събраните данни.

Постигането на първата цел изисква решаването на следните задачи:

Събиране на цялата налична информация за Видин – сведения от публикации и извори;

За постигането на втората цел е използван основният научен метод на работа - историческото изследване и анализ.

Приложен е и метода на интердисциплинарното изследване. С него археологическият материал се съпоставя със сведения от писмени исторически извори, със запазени изображения, печати и др. Подробно се разглежда географското разположение на града, имащо пряко отношение към възникването и постепенното утвърждаване на града.

Сред очакваните резултати са:

- 1) систематизиране и включване в научно обръщение на целия достъпен изворов материал, свързан с темата на изследването;
- 2) поставяне на теоретични проблеми по отношение на Видин;
- 3) опити за интерпретиране и даване на обща характеристика на системата за управление апанаж и прилагане като модел за Видин.

Структурата на текста отразява основните цели на изследването.

Аналитичната част на дисертацията съдържа общо 203 стандартни печатни страници и се състои от увод, десет основни глави, заключение, извори, библиография, приложения, съкращения, .

В дисертационното съчинение е приложен научен апарат, състоящ се от **856** бележки под линия.

Проблемните въпроси във всяка една от главите, поставящи по-конкретни изследователски задачи, са разгледани и анализирани в тематично обособени подглави (подточки).

Това позволява разглежданите проблеми да бъдат пълноценно и обективно анализирани в тематичен порядък.

4.МЕТОД:

Спрямо поставените цели и задачи, проучването се състои в серия изследователски процеси, които могат да бъдат поделени в три основни категории: библиографско-кабинетни изследвания, кабинетно-лабораторен анализ и интерпретация.

Увод

Историята на град Видин и прилежащата му територия в периода от включването му в пределите на възобновената българска държава (в края на XII в. до първата четвърт на XIV в.) е важна и съществена за българската държава.

В условия на последователно редуващи се етапи на възход и упадък, съпроводени с характерните за периода процеси на централизация и децентрализация, както и редуването на политически и религиозни конфликти, Видинското владение успява по своеобразен начин да се адаптира и съхрани.

Еволюирайки постепенно от териториално административна единица (област - хора) в пределите на възобновеното българското царство, след средата на XIII в. Видин прераства в полусамостоятелна политическа формация от държавен тип, но запазваща същевременно етническата си принадлежност и облик.

В увода се обосновава актуалността на темата, поставят се предметът, целите и задачите, методологията и историографията на изследването.

Глава I е своеобразно продължение на уводната част. В нея са представени историческите извори за политическата история на Видин, както и тяхната класификация. Класификация на изворите, които са свързани с политическото развитие на града е направена съобразно посочената периодизация, имаща пряко отношение към изясняване на основните етапи. Като характерна специфика на дисертационния труд можем да посочим представянето на изворите и историята на Видин не само в посочените хронологични рамки на тезата, а и в периода ранна история, ранносредновековна история като преглед преди да се навлезе в същинската част на дисертационната теза. Това е направено с оглед да се проследи историята на града от неговото възникване, устояване във не леките времена на Ранното средновековие.

Глава II е посветена на критически преглед на изследванията посветени на политическата историята на Видин и Видинското царство (от края на I - до първата четвърт на XIV в.). Посочени са всички автори, които имат научен принос за обследването на историята на град Видин. Разгледани са трудовете на Спиридон Николаев Палаузов, Константин Йозеф Иречек, К. Иречек, Петър Попов Ников, Никола Димитров Недев, Васил Николов Златарски, Димитър Николов Цухлев, Ив. Баласчев, Й. Иванов, Ив. Дуйчев, П. Мутафчиев, Н. Мушмов М. Попруженко, Г. Иљински, Г. Фехер, D. Šuob, Александър Колев Бурмов, Петър Христов Петров, Илка Петкова, Емил Маринов и др.

Глава III е посветена на географското положение на Видин.

Частта посветена на географското положение е представена подробно, тъй като географското положение е от съществена значение при образуването на града, налагането му на политическата карта до заника му като царство. Без да се вникне в тези факти въпросите, които тезата цели да разгледа не биха могли да намерят изчерпателни отговори.

В трета глава е разгледан и въпросът за наименованието на града, формите на транслация и етимологичното му развитие от Античността до края на Средновековното българско царство. Формирането на името на града е в пряка зависимост от местоположението на Видин. Образуван на брега на Дунав и образуваните от нея мочурища, градът получава първото ни известно име - **Pandun, Pandon, Пандон, Бандун**.

Това словообразование етимолозите извеждат от двусъставна форма на дума означаваща:

[1.] специфичен белег, в случая от неговия географския ареал - „**rani**” (преиначена форма от келтското - **rani**) – *Блато, мочурище*, с което е характерна територията на Видин;

[2.] келтският израз “**dunum**”, който е използван в смисълът за “град”, което е показател за етнически компонента в неговото градообразуване.

Глава IV е посветена на ранната история. Включването на тази глава е продиктувано (подобно на предходните глави) от желанието да се проследят всички етапи за формирането на града от тракийско поселище до царство. Връщането назад във времевата скала и излизането извън периода заложен при избора на тезата, е продиктувано от желанието да се обхванат предпоставки, развитие и последици от политическите, военни и други процеси. Не на последно място е и наложения модел при представяне на историята на средновековните български градове.

Глава V проследява Бъдин в пределите на ранносредновековното българско ханство – царство (първата половина на IX - началото на XI в.). С утвърждаването си като самостоятелна държава, на един по-късен етап, се формира и стремеж за приобщаване и разширяване спрямо други славянски племена и владени от тях области, какъвто е и случаят с Бъдин.

Бонония към средата на VII в. е единственият оцелял град в радиус от 100 км. от разрушителните набези на славяни и авари.

На фона на тази политическа обстановка, властта в града е била принудена да приеме заселването на тимочаните [**Timociani**]. Именно чрез тях се осъществява постепенното славянизирание на града и областта, което преминавайки през няколко етапа достига до *етно-демографска доминация*, довела да обезличаване на автохтонното население.

Приобщаването на града към младата българска държава не се осъществявало най-вече заради аварите, които въпреки своята слабост през този период са все още сила, с която българската държава трябвало да се съобразява. От друга страна фокусът на вниманието на българските владетели бил по-скоро в разрешаването на разразилата се през втора половина на VIII в. вътрешнополитическа криза в Българското ханство. Тази политическа криза била преодоляна чак към края VIII и началото на IX в. - при управлението на хан Крум (796 - 814).

В началото на IXв. българската държава излиза от вътрешнополитическите си противоречия и е в подем. Този процес съвпада с периода, през който Византия е в политическа и стопанска криза и не е реална заплаха за българите. Това е една от основните причини, българите да насочат вниманието си на северозапад, което фактически води до промяна в политическата обстановка.

Наред със слабостите на Византия, Аварският хаганат бил подложен на постоянни атаки на запад до поречието на р. Тиса (803 г.) от Франкската империя, начело на която бил Карл Велики (768-814).

В тази благоприятна политическа ситуация се отличил *”Кеан Велики, [Keanus magnus] господарят на българите”*, който нанесъл съкрушителен удар на източните военни части на хаганата, което довело до окончателното ликвидиране на хаганата през 805 г.

Земите на Аварския хаганат били поделени между франки и българи. Нямаме точни данни за това, кои именно аварски земи се включват в пределите на Българското ханство и дали Бъдин е станал български град тогава. Въпреки това, повечето историци правилно застъпват тезата, че българската държава била разширена на запад до средното течение на р. Дунав, по поречието на р. Тиса, като на юг достигала до устието на р. Сава. През този период земите на славяните, южно от р. Дунав, ако не напълно, то поне номинално, са се присъединили към територията на българското ханство.

От по-късни сведения (близо две десетилетия след споменатите събития), научаваме, че териториите на славянските племена, включени в пределите на българското ханство-царство на юг от р. Дунав, остават сравнително автономни и самоуправляващи се. Периферните славянски земи, отдалечени от столиците на франки и българи, образували специфична „буферна зона” между тях. Говорейки за тази гранична зона, политиката водена от тимочани [*timocianorum*] и абодритите-преденеценти [*abodritorum*], е била подчинена по-скоро на обща славянска народност, както и на физическото им оцеляване. Поради това те били по близо до политиката водена от Плиска и е нормално да признават поне номинално властта на българските ханове. В замяна те им запазвали правото на относителна самостоятелност и самоуправление срещу

определени условия, било то охрана на пограничната територия, плащане на налог и участие във военните походи срещу Византия.

Това до голяма степен се потвърждава и от думите на някои византийски автори, които съобщават, че във войската на хан Крум ” ... *масово били привлечани славяни и авари.*”

Фактът, че градът и славянските територии по средното течение на р. Дунав, не били пряко подчинени на централната власт при управлението на хан Крум, косвено се потвърждава и от още два писмени извора от този период - *Хамбарлийският надпис* и Анонима [*Анонимус*], където те липсват като пряко свързани в административно отношение единици.

Плиска оценява по достойнство стратегическото местоположение на Бъдин и съществената военнополитическа и административна роля, която заема в северозападния район. Именно затова, през 832 г. той окончателно е присъединен към пределите на българската държава.

Бъдин е бил важен опорен пункт на българската власт по средното течение на р. Дунав. Той е контролирал и поддържал връзките не само с най-крайните български територии - Белиград и Срем, но и с най-западните територии по поречието на р. Тиса, както и с централните части на полуострова, чак до Централна Европа.

Като териториална единица, Бъдин е включен в областната структура на комитатите, но поради важното си военно значение, градът е поверен на нарочен областен управител [*rectores*], произлизащ от средите на българската военна и родова аристокрация, който е на пряко подчинение на хана.

От унгарската анонимна хроника “Деянията на унгарците” [*Gesta Hungarorum*] ние научаваме за водените от унгарци военните действия срещу българите по Средния Дунав.

Особен интерес представлява мястото на Бъдин през Самуиловото управление до падането му под византийска власт. На база малкото фрагментарни извори от този период, даващи сведения за политическото развитие на града е анализирана динамична му история.

Глава VI засяга историята на Видин в периода XI - XII в. При завладяването на ранносредновековната българска държава (края на 1018 г.), Бъдин и прилежащата му територия се намират повече от едно десетилетие под византийска власт. Още през това първо десетилетие от установяването на новата власт, в политическото развитие на града настъпват значителни промени. От оскъдните извори за Бъдин от този период получаваме данни по-скоро за неговата религиозна организация и развитие, които несъмнено оказват положително въздействие и върху политическия му живот. Непосредствено след установяването на византийска власт (в началото на 1002/3 г.) той се превръща във важен и

основен административен и политически център за северозападните български земи (до завладяването на Белград и Срем през 1018 г.).

Липсват подробни данни кой е управлявал града, но на фона на стратегическата си роля, която той изпълнява в конфликта със Самуиловата държава, вероятно начело на неговото управление е бил имперски военачалник, ползващ се с доверието на Василий II. За времето непосредствено преди установяването на византийската административна власт над българските земи е засвидетелстван единствено Константин Диоген. След назначаването си за архонт на областта, той съсредоточава в Бъдин цялото военно и административно управление, което впоследствие измества в Белград (1018-1019), поради неговото по-добро стратегическо местоположение. Именно от тук той ръководи военната операция по ликвидирането на последната свободна българска територия - Срем, начело със Сермон [*Уесмюх*], обявил се за: *“Самовластен господар на тамошните области”*. В началото на 20-те години на XI в., в административно отношение, Бъдин бил включен към вече съществуващата тема Паристрион.

Интересен е фактът, че Константин Диоген съвместява в началните месеци, (близо година) от своето управление две длъжности - архонт на града и управител на областта. Това се дължи на обстоятелството, че Византия забавя администрирането на тези най-отдалечени части от империята, тъй като те били под военно напрежение. Разбира се, това до голяма степен е резултат от военните действия, които се провеждали в поверената му територия и затова той съвместявал както гражданското управление, така и ръководството на военните части. Близо година по-късно, императорът делегирал вече официално съществуващите до тогава правомощията на Константин Диоген, назначен вече за “архонт на тамошните земи”, който останал на този пост до началото на 1026 г., когато получил повишение и станал дук на (Тема) България.

В историческата наука все още няма единно мнение, относно точната датировка за включването на северозападните български земи, в частност Бъдин и неговата област, в границите на тема Паристрион (*Парадунавон*) и по-важното - какъв е бил първоначално нейният териториален обхват на запад.

Изворите от втората половина на XI в., отразяващи избухналото в северозападните земи въстание на Георги Войтех (1072-1073), ни посочват границите на тема Паристрион на изток, достигала до поречието на р. Тимок, включително Бъдин и Бъдинска област. Тази информация се потвърждава и от известията на византийския автор Никифор Врений, описващ действията на: *„славяните (т. е. българите), които отхвърлили ромейското иго, като опустошавали и грабели всичко, като оставили в бедственото положение намиращата се по това време*

тема Сирмий и земите, лежащи около река Сава, както и градовете покрай Истър (Дунав) до самият Видин.

Глава VII В нея е разположена основната тежест на анализа.

Периодът, от последната четвърт на XII в. до първото десетилетие на XIII в., по своята политическа динамика на Балканите, може да се характеризира като изключително интензивен и наситен със събития. Измененията, които настъпват дават значително отражение върху всички сфери и области на политическия, социалния и икономическия живот на средновековното общество и самия град Видин.

Към средата на 80 - те години на XII в., Византия навлиза в период на дълбока политическа криза и упадък, белязан както от вътрешни, така и външнополитически проблеми и сътресения. Слабостта на империята, се изразява в различни измерения и проявления, които оказали значително влияние върху политическото развитие на Видин през този период. Най-важното събитие, имащо пряко отношение към настоящата тема, несъмнено е възстановяването на средновековната българска държава от Асен I (1190 - 1196) и Петър (1185 - 1190;1196) през 1185 г.

Надигането на българите в земите между Стара планина и р. Дунав, заварва Видин в интересна и дори спорна от историческа гледна точка ситуация. Разположен сравнително далеч и периферно спрямо политическия център на въстанието, Видин чрез своя епископ, заема активна роля в легитимирането на Асеневци при противопоставянето им с Византия.

За да изясним ситуацията със статуса на Видин и ролята на неговия епископ в изложените събития е наложително да се обърне внимание на следните обстоятелства:

В началото на своята борба, братята Асен и Петър си поставят като основна цел укрепването на своята власт, като отстояват българската независимост в границите на днешна Мизия и по специално североизточните части (съвременните граници на България, сключени между Стара планина и Дунав). Разбира се, те не изключват от своите политически планове и присъединяването на всички територии, населявани с българско население към пределите на Българската държава, в това число и Видин. Възпиращите моменти при реализацията на тези цели обаче били очевидни, и най-вече:

На първо място това била самата Византия, която въпреки очевидната си слабост притежавала значителен потенциал и ресурси, за да попречи на едно такова надигане и консолидиране на българите в техните етнически граници от периода на Ранносредновековна българска държава.

На второ място, трябва да отбележим също така факта, че Видин и областта, наред със стопанското и икономическото си значение имали и важно военностратегическо местоположение за самата империя. През

Видин, Византия осъществявала най-пряката и бърза връзка със своя съсед и съюзник - Унгарското кралство. По силата на договор, скрепен с династичен брак, тази област се превръщала в свързващото звено на един мощен съюз и потенциална заплаха за българите, което е видно и от самите извори.

Немаловажни били процесите, свързани с присъединяването на Видин към българската държава и за самата Унгария. Въпреки установените династични връзки с империята, тя гледала с изострено внимание и интерес развитието на политическите процеси и обстановката на юг от река Дунав.

Дългосрочните цели, които Унгария си поставяла относно Видин и българските земи на северозапад били тяхното завземане и приобщаване.

Така при създамата се обстановка било очевидно, че въпросът за присъединяването на града към българските предели, ако не невъзможен, то на този етап не можел да бъде реализиран бързо, а постепенно и плавно, съобразно политическата конюнктура.

До средата на последното десетилетие на XII в. за историците почти няма съмнение относно принадлежността и съдбата на северозападните граници на империята. Безспорно те се разглеждат като съставна и неделима част от нейната територията, което се потвърждава и от повечето извори от този период.

Колебанията започват, когато трябва да се определи ролята на видинския епископ в събитията, свързани с интронизацията на Асеновци – до и след 1195 г. Поставя се въпросът, дали Видин и областта с нейните жители са останали още известно време под византийска власт или са се присъединили към борбата за възобновяването на Българската държава още в началния период.

В тази глава е отделено място и на владението на Белота в българския Северозапад. Днес за историята на това владение и ролята на нейният управител - българският княз Белота [*Belota princeps*] ние знаем от малкото съществуващи извори, които са представени в няколко значими публикации. Тук няма да се спираме подробно върху постановката на проблема, свързан с появата и произхода на този владетел и неговото място в българската средновековна история. Ще отбележим само, че по същото време (1198 г.) или малко след като бил издаден споменатият хрисувул на Алексей III Ангел, като български наместник в северозападните български земи (Браничево), се бил установил споменатият вече княз [*princeps*] Белота. Очевидно противоречието, в което влизат посочените сведения, на което обърна значително внимание в своята монография и Хр. Димитров, заслужава по-обстойно внимание, което не е цел на настоящата работа. Въпреки това, не може да се изключва напълно възможността, хипотетично Видин да е бил ако не основен, то вероятен административен център на този феодал, което на

този етап за съжаление не може да се докаже категорично по отношение както на самото Браничево, така дори и на Белград.

Ролята на Видин в противопоставянето между Унгарското кралство и българската държава в периода до средата на XIII в. е изведена в подточка на глава VII. В началото на XIII в., разпростирайки своята политическа и административна власт над северозападните български земи, Видин и областта остават вътрешна зона за българско царство и като цяло имат скромна роля през първото десетилетие на този период.

Откритото противопоставяне между Унгарското кралство и Българската държава, предизвикват забележими промени, както в политическия, социално-икономическия живот на областта, така също и в демографския и облик. Разположена в контактна зона на предвижване от изток на запад, в началото на века, тя се превръща в притегателно място за заселването на отделни групи кумани, които не само участват във въстанието на Асен и Петър, но и започват да отсядат тук и все по-тясно да се консолидират в българската етническа общност.

От препис на унгарска грамота от 1259 г. научаваме, че след смъртта на цар Калоян през 1207 г. на престола се възкачва неговият племенник - цар Борил (1207 - 1218). По това време във Видин съществува значителна по своя брой куманска общност, от която се излъчва смесена местна българо-куманска феодална аристокрация.

След “узурпацията” на царската власт, цар Борил започва своето управление (характеризирано от повечето историци като слабо и негативно за българската държава), в изключително сложна и обтегната външно и вътрешно политическа обстановка. Задълбочаващите се през този период процеси на сепаратизъм от една страна, както и сложните отношения с Латинската империя на юг и Унгарското кралство на северозапад от друга, оказвали съществено отражение и върху политическото развитие на Видин.

През началния период на своето управление, цар Борил успява да запази макар и крехка териториалната цялост на крайните северозападни райони от своята държава. Това не се отнася по отношение на българските територии на юг от Стара планина. Въпреки това и тук обстановката остава изключително сложна и напрегната.

След установяването на унгарска власт над територията на Белград и Браничево за близо едно десетилетие - до началото на 20 – те години на XIII в., Видинска област, остава погранична зона за Българското царство. Каква е била нейната политическа съдба през този период за сега е трудно да се каже. Липсата на конкретни сведения показва, че тя най-вероятно започва своето бавно възстановяване и завръщане към нормалния си начин живот.

Положението на северозапад значително започва да се изменя след възкачването на цар Иван II Асен (1218 - 1241) на престола. Заварил една

държава с отслабен авторитет и позиции в региона, първоначално той нямал реална възможност да промени и въздействия върху външнополитическите отношения и процеси.

Във вътрешнополитически план негативите натрупани от предходният период били осезателни. В резултат на задълбочаващите се феодални отношения и децентрализационните процеси, големи части и територии от пределите на Българското царство, били трайно откъснати, а други като Видин и неговата област, все още оставали застрашени.

Смяната на престола, след като Иван II Асен поел управлението на държавата през 1218 г., открила пътят към промяна в съдбата на българския северозапад и положението на Видинската област. По стечение на обстоятелствата, българският владетел принудил завръщащия се през България унгарски крал Андрей II, да му даде за съпруга дъщеря си Анна. Той бързал да се прибере с оредялата си войска, след неуспешно приключилото му участие в организирания от римския папа Хонорий III (1216-1227) V-ти Кръстоносен поход. Изненадан, че неговият съюзник и роднина Борил вече не бил цар в Търново, срещу него се изправил новият български владетел, който явно бил готов максимално да се възползва от създадените се обстоятелства

В отделни подточки са разгледани сведенията за управлението на Ростислав Михайлович (средата на XIII в. (1262/4 г.) и деспот Яков Светослав, областни господари на Видин.

Глава VIII е посветена на политическото управление на князете Дърман и Куделин (1273 - 1291), деспот Михаил Шишман (1292 – около 1308/9) и деспот Белаур.

Събитията около появата и сблъсъците на двамата братя Дърман и Куделин в Браничевската област [**земля браничевскыя**] с унгарците и сърбите (през 80 - те и началото на 90 - те години на XIII в.) са представени подробно в подточка.

1. Князете Дърман и Куделин (1273 - 1291)

В хода на своите военни действия, те нееднократно и открито се противопоставяли първоначално на Унгарското кралство, а в последствие и на неговите васали – сръбските властелини в райони с преобладаващо българско етническо население. Именно опирайки се на този факт, повечето историци още от самата им поява се опитват да ги причислят към кръга на куманската аристокрация, която е обвързана с българското царство. Неубедително ще е тук да кажем, че както подвластното им население и това от съседните им области, които също спадали към българската етническа общност не са останали безпристрастни към действията на двамата братя. На фона на общата картина, белязана от постоянни набези и опустошения, в условията на относително слаба

централна власт, те олицетворявали онази стабилна опора за местното население, която им гарантирала стабилно и сигурно съществуване.

Водейки адекватни военни и политически действия, разчитайки същевременно на татарската подкрепа в лицето на Ногай, скоро Дърман и Куделин предизвикали значителен страх и тревога в Унгарското кралство. Поради бушуващите междуособици, крал Владислав IV (1272-1296) трудно можел да отдели сили и средства за справяне с тяхното самовластие в района.

Въпреки това, той положил значителни усилия, които обаче в крайна сметка се увенчали с пълен неуспех. Успехите на двамата самовластни велможи още повече повдигнали самочувствието им. Пред невъзможността открито да се справи с тях, унгарският крал предприел нови административни и политически мерки, за справяне с тези полунезависими феодали, които до голяма степен целели да гарантират унгарските интереси в региона. Тези действия в последствие, оказали негативно влияние върху съдбата и политическото развитие както на региона, така и на Видинската област.

През 1284 г. пред опасността от реалното откъсване на Браничевската област и на части от източната Мачванска бановина, унгарският крал поверил последната под властта на своя зет и васал сръбският экс крал Стефан Драгутин (1274 - 1282).

Целта на Владислав IV до голяма степен била, чрез териториални отстъпки да привлече сръбският крал в борбата му срещу браничевските владетели. Реалната власт, независимо от установяването на номинална сръбска власт над цялата област, останала в ръцете на унгарското кралство по тези земи.

Скоро след това събитие, Стефан Драгутин изцяло ангажирал своето внимание на изток - към Браничево, където с помощта на своя брат - сръбският крал Стефан Урош II Милутин (1282 - 1321), успял не само да се противопостави на двамата независими велможи, но и да ги принуди да напуснат областта, бягайки през територията на Видин, който е във владение на Шишман.

Благодарение на този успех, през 1291 г., той успял трайно да присъедини към своите владения както Мачванската област (с център Белград), така и цялата Браничевска област. Като по този начин изместил границите на своите владения на изток - до Железни врата и вододела между реките Морава и Тимок. С това териториално разширение, той се превръщал в съсед и заплаха за видинския деспот.

2. Управление на деспот Шишман (1292 – 1308/9)

Търновското царство нямало адекватно военно и политическо решение на създалата се ситуация. Не така смята реалният им сюзерен - татарският хан и неговият васал - видинският деспот Шишман, чийто

владения (вече погранични), също били застрашени от нарастващата сръбска експанзия.

За повечето историци, появата на деспот Шишман в северозападните български земи (края на XIII в.), като областен господар на Видин, може да се характеризира като съвсем естествен резултат от общите процеси и явления, свързани с децентрализацията и самообособяването на самостоятелни или полусамостоятелни феодални структури (владения), които са характерни за периода на Късното Средновековие.

Деспот Шишман остава една от изключително интересните и емблематични личности, наложили се с трайна следа не само в историята на града, но и на средновековната българска държава. Незатихващ е интересът и вниманието, с които той привлича изследователите.

Кръгът от въпроси, занимаващи повечето учени са: неговия произход, връзката му с българската аристокрация и управляващите кръгове в държавата от една страна и от друга - ролята му като полунезависим деспот и отношенията му със съседните държави. Всички тези отговори влияят пряко за укрепването и превръщането в последствие на Видин в наследствено феодално владение на неговия род.

Относно произхода и пътищата, по които деспот Шишман се появява и установява във Видин като областен владетел в българската историография, а и в самите извори от този период не съществува голяма яснота. От малкото сведения с които разполагаме, сред повечето историци се е наложил и утвърдил идеализиран и събирателен образ за личността на деспот Шишман.

Първоначално се приемаше, че владеейки Видинската област, той автоматично се причислява към кръга на българските аристократи от кумански произход на база единствено неговото име. Както се разбира и от самите извори, в последствие това мнение се наложи и утвърди, макар и да не се възприе единодушно от всички историци. Внимателното генеалогично проучване на Асеновата династия, което направи Ив. Божилов, показва онова свързващо звено, което осигурило на Шишман връзката му с Търновското царство и го причислява към кръга на българските аристократи. Той бил свързан с Асеновци, посредством брака си с неизвестна дъщеря на Анна - Теодора (дъщеря на Иван II Асен от брака му с Ирина Комнина) и севастократор Петър, един от първите хора в българското царство по времето на Михаил II Асен (1246 - 1256). Именно чрез този си брак, Шишман си осигурил много добра позиция в търновския двор. Тя му е позволила въпреки продължителната вътрешната децентрализация и бушуваща гражданска война, да се утвърди като Видински деспот. Кога точно и при какви обстоятелства това е станало, за сега не е много ясно. Влизайки в полезрението на архиепископ Данило през 90 - те години на XIII в., във връзка с конфликта му с крал Милутин, можем да кажем, че това е един мощен и вече дълго време резидиращ във

Видин областен господар. Приемаме, че по време появата на Шишман може да се отнесе към периода от или малко след смъртта на Яков Светослав, до началото на куманина Георги I Тертер на българския престол. Тук разбира се, можем да отворим една скоба, измествайки условно и тази хронология, базирайки се на близката етническа връзка с последния, която също би му позволила право на управление над Видинската област като апанажно владение.

До колкото въпросите свързани с етническа и политическа принадлежност на Шишман могат да намерят задоволителен отговор, то не така стоят въпросите свързани с ролята му за укрепването, утвърждаването и превръщането на Видинското деспотство в наследствено владение.

За да отговорим на тях е наложително да вникнем в политическата обстановка и предпоставките, предхождащи или съпътстващи тези процеси.

Късното средновековното българско царство, изживявало един от най-слабите си и безлични периоди от времето на първите Асеневци. Безсилно и безволево, то било без съществена роля както във вътрешно, така и във външнополитическо отношение. На фона на общия упадък, появата на Шишман на политическата сцена е много подходящо.

Новата сила, която се наложила в европейския югоизток, а именно татарите от "Златната орда", които са реалните господари на региона - от Източна Унгария до южно руските степи. С волята на татарския хан Ногай били принудени да се съобразяват както Византийската империя, Унгарското кралство и Сърбия, така и зависимият български владетел и разбира се - Шишман.

Същевременно, на фона на общия упадък, пред новите реалности и на мястото на Унгарското кралство, което дълго време било основен фактор в живота на българския северозапад, възползвайки се от създалият се хаос, все повече тук се опитвала да се наложи още една нова сила - Сърбия.

Очевидно прагматичният Шишман осъзнал в хода на конфликта между феодалните владения на Дърман и Куделин с това на Драгутин, подпомаган също и от брат му Милутин, агресивната политика на сръбските власти и реалната заплаха, която те представлявали за неговото владение. Именно това го кара да предприеме възпиращи действия.

Фактът, че браничевските князе бягат през неговата територия, към фактическия господар и покровител на тези области - Ногай, несъмнено показва реалната сила, на която те са могли да разчитат. Именно с нея зад гърба си Шишман имал амбицията да възпре утвърждаването на Сърбия в региона Срем - Белград - Браничево - Видин.

Шишман, подтикнат от хан Ногай, нахлул с голяма войска в земите на Стефан Урош II Милутин през 1292 г. като съумял да проникне дълбоко в земите на сърбите - до м. Хвастно в Ипекската област. При опита му да освободи Браничевска област неговата армия била разбита. Шишман съумял да се спаси с малка част от войската си и се оттеглил във Видин, където бил обсаден. Не след дълго градът паднал под сръбската обсада, а Шишман избягал при хан Ногай.

С пряката намесата на Ногай, Стефан Урош II Милутин бил принуден пред реалната опасност от фактическо татарско опустошение в страната си, да се оттегли от Видин.

Шишман не само се завърнал в своите владения, но и успял да постигне подходящо споразумение със сръбския крал, чийто съюз бил скрепен с брак между него и дъщерята на жупан (жоупана) Драгоша. Тази матримониална връзка, в последствие била затвърдена още по-силно и укрепена и с женитбата на Шишмановия син - Михаил III за дъщерята на Милутин, позната като Анна - Неда.

Така с татарска подкрепа зад гърба си, сроден със сръбските управляващи кръгове и връзките си с българското царство, Шишман успял постепенно да утвърди във външнополитически план не само своето положение, но и това на своето владение. Именно този факт позволил на видинския деспот да съсредоточи енергията си към вътрешно икономическия и стопански живот на областта, което да му гарантира една стабилна материална опора, която е характерна като цяло за средновековните феодални общества.

Като пряко изражение на нарасналата мощ и просперитет на Видинската област и нейния владетел, можем да открием едно сравнително по-късно сведение от 1308 г., но визиращо пряко резултатите от неговото управление, озаглавено като: *“Анонимно описание на Източна Европа.”*

Съставено на латински език, по поръка на Шарл Валоа, брат на френския крал Филип IV Красиви, то дава един интересен и динамичен поглед за възприемането и разбирането на моментната политическата ситуация по отношение на средновековната българска държавност. В него, очевидно добре осведоменият автор, казва:

*“България сама по себе си е една голяма империя (**unum imperium magnum**). Престолнината на тази империя е големия град Будин (**Budinium**). Императорите (**imperatores**) пък на тази империя се наричат Шишмановци. Страната е твърде обширна, много голяма, просторна и прятна... изобилства с хляб, месо, риба, сребро и злато на пясък... по средата на тази империя преминава река Дунав.”*

Макар и не цялостно цитиран, изворът, с изключение на някои хиперболизирани пасажи, говори в значителна степен сам за себе си. Въпреки странното отъждествяване на частта с цялото, т.е. на Видинското

владение с българското царство и титулуването на нейните владетели Шишмановци (баща и син) като императори, не може да се отрече нарасналата роля, която те имали.

Очевидно, както и правилно отбелязва Г. Николов, „значителната политическа самостоятелност на Шишман е оставила впечатлението (което е подплатено с доказателства), че той е бил български цар”.

Интерес за нас представлява още един късен документ - венециански списък на императорите, кралете и владетелите, с които републиката поддържа отношения (вероятно от 1313 г.).

В него Михаил III Шишман, деспот на България и господар на Видин, като зет на крал Урош е поставен йерархически пред същинския владетел Светослав, цар на България.

Всички посочени примери и паралели, най-вече с неговия предшественик Яков Светослав, по думите на П. Ников, имат една единствена и основна цел, а именно да се изрази неговата и тази на сина му силна независимост по отношение на Търновското царство.

3. Управление на деспот Михаил III Шишман (1292 – около 1308/9)

Като естествен процес в утвърждаването статута си на независим владетел, Шишман отива и много по-далеч от всички до тогава съществуващи феодални и сепаратисти в средновековното българско царство. Следвайки принципа при унаследяването на средновековната владетелска институция от баща към син, интегрирайки своя наследник Михаил III Шишман в управлението на областта, той се превръща в основоположник на първото по рода си наследствено феодално владение, което преминава към пряк потомък от същия род. Разбира се, че връзката и подчиненото положение на това владение към Търновското царство остава, но то до голяма степен се възприема не само от Шишмановци, но и от повечето съвременници от този период като напълно самостоятелна политическа формация от държавен тип.

Как и кога е станало прехвърлянето на властта към Михаил III Шишман Асен (ок. 1292 - 1330) не е много ясно, но посочените по-горе извори ни насочват, че това събитие може да се отнесе около 1308 г., където все още се говори за Шишмановци, т.е. най-вероятно за баща и син Михаил.

Политическите отношения между видинския владетел и българското царство е проблем, с който са се занимавали много учени.

Разбира се, не всички тези са напълно издържани и достоверни, като например, тезата, че Михаил бил женен за дъщерята на Стефан Урош II Милутин – Анна.

Александър Бурмов в началото неправилно се опита да обвърже неговата титла и възкачването му на Видинския престол с политическата зависимост (васална), която неговия баща имал към сръбския крал от по-

рано. Още по-крайна е позицията на Б. Феранчич към *”сина на българския деспот”*, който той не разглежда като политически значима фигура.

За да се осмисли унаследяването като процес, както правилно е отбелязал още П. Ников и Ал. Бурмов, трябва да се изхожда от генеологическата връзка, която имат Михаил и търновския цар Теодор Светослав.

Като важен фактор трябва да отбележим един много очевиден и значително важен момент, на който се спират и някои от техните съвременници, когато се изтъква не само общият им българо-кумански произход, но и тяхната роднинска връзка. Именно на тази база, могат да се открият не само преките им връзки, но и реалните политически отношения съществуващи между тях. Фактът, че българският владетел не предприема административно-управленски промени след смъртта на първия Шишман и преходът по унаследяване от баща към син е извършен без явни сътресения, показва доверието, с което той и синът му Михаил са се ползвали от страна на Търновския цар.

Тя най-вероятно е продиктувана не само от роднинската им връзка, но и от неговата “слабост” на общия фон на политическа децентрализация и упадък, който раздира държавата.

Ние можем да видим осъществяването на един специфичен и без аналог до тогава процес в средновековното българско царство, характеризиращ се от юридическа гледна точка като отстъпване на наследственото право по отношение на Михаил върху управлението на Видин. Така на базата на това действие/бездействие ние виждаме отстъплението му, т.е. легитимирането му от страна на неговия братовчед Тодор Светослав, но като особен вид територия наподобяваща западноевропейския апанаж.

На база на изложените факти, тезата и опитите на някои от по-старите български и чужди историци, да причислят деспот Михаил към “зависимите” от Сърбия власти, не издържа особено. Разбира се като значима политическа фигура, с връзки в българското царство и сръбското кралство, той се оказва фактор в международните и междудържавните отношения на Балканите, за което говорят и самите извори.

Можем да обобщим, както е видно и от последвалите събития, той остава до голяма степен пробългарски ориентиран и лоялен към Търновското царство.

Периодът от възкачването на деспот Михаил (след 1308 г.) до началото на 20-те години на XIV в., когато той управлява във Видин остава слабо засвидетелстван в изворите. Въпреки мълчанието им, ние можем да заключим, че политическата история на средновековния Видин не е в застой или пък в негативно развитие. Напротив, липсата на сведения показва едно относително спокойно и прагматично управление от страна

на Михаил, в което той трупал, не само самочувствие, но и значителен управленски опит.

Известно е, че като потомък на Асеновци, Михаил III Шишман продължава родословната традиция като оставя трима преки наследници - Иван Стефан, Шишман, деспот Михаил.

От брака си с Теодора, бившата съпруга на Теодор Светослав, дъщеря на Михаил IX Палеолог и сестра на Андроник III и две неизвестни дъщери. За тях знаем, че през 1330 г. заедно с майка им се установили в Константинопол.

Очевидно до началото на 20-те години на XIV в. на Иван Стефан е била възлагана надеждата да продължи традицията в семейството и да наследи престола като владетел на Видинската област. Промените, които настъпват както във външен, така и във вътрешен план, налагат съществено отражение в развитието и политическото управление на областта. Твърде краткото управление на Георги II Тертер (1322 - 1323) и ненадейната му смърт създава политически вакуум в Търновското царство. Михаил Шишман, който до тогава въпреки положението и аристократичния си произход нямал изявена активна роля в столичния живот, изведнъж се превърнал в център на внимание, като най-удачен и прагматичен кандидат за владетелския трон.

По същество положението на Шишман, което той заемал до този момент в структурата на феодалната българска аристокрация, може да се съпостави с това на първите френски крале - *primmus inter pares*. Той бил най-сериозният претендент като потомък на Асеновци, което той открито афиширал.

Явно притегляйки вероятните кандидатури и техните качества, изборът на Шишман е бил най-рационален. Й. Кантакузин ни представя ясно ситуацията: *“българските (мизийските) велможи ... извикаха и обявиха за свой цар Михаил, господар на Видин .... и му предадоха Търново, където се намираха дворците им, и другата власт.”*

Неговият избор означавал завръщане към славното време на династията на Асеновци. Управлението на Михаил III Шишман и външнополитическата му дейност са добре описани и познати.

Иван Стефан, след избора на баща му за цар през 1323 г., е обявен за негов наследник и съвладетел. За тази му позиция свидетелства и монетната емисия с изображенията на баща и син. Неговата позиция се запазва само една година до 1324 г., когато Михаил III Шишман сключва втория си брак с Теодора, а той и майка му са отстранени и заточени.

Управлението на Михаил III Шишман и утвърждаването на Видинското деспотство в периода след 1308 г. до възшествието си на българския престол, е втората основна линия, на която ще обърнем внимание.

Основният извор, който ни дава най-точна информация за Михаил III Шишман е Йоан Кантакузин: *“господар на Видин ...произхождащ от мизийски и кумански род ...”*

Показателно за стремежа му към самостоятелност и лична индивидуалност е не ангажираността му, която той проявява по отношение на българския престол, когато е поканен (от страна на болярството) - да поеме управлението на страната. Открояващ се с волевите си качества и своенравен характер, още преди да е избран за владетел, докато управлява във Видин, той се откроява и е забелязан и от своите съвременници.

В списъка на владетелите от 1308 г., той е поставен пред цар Тодор Светослав, което е ясен признак за реалната власт, възможност и сили, което обяснява утвърждаването му като балкански господар и владетел на Видин.

Пътят, по който Михаил III Шишман се налага като фактор в политическата действителност на полуострова, се очертава най-ясно на базата както на връзките, които баща му изгражда приживе, така и на тези, които той създава в последствие. Засвидетелстван в генеалогично отношение, за неговото родословие се знае, че произхожда “от две страни от царско коляно”, като български цар Тодор Светослав се явява негов братовчед, но сам той произхождал от Асеновия род. Същевременно като зет на сръбския крал се ползва със статут на “велемощен” господар-властел, което го поставя сред кръга на управляващи в Сърбия аристократи.

Във външно политически план, той продължавал да поддържа добрите отношения както с татарите, откъдето набирал и своя военен контингент, така и с търговските републики, сред които доминиращи били Дубровник и Венеция.

В качеството си на представител, произхождащ от висшите ешелони на управляващата династия, в нашата историография все повече се налага становището, че то е било регламентирано посредством своеобразна санкция от страна на Тодор Светослав.

Със сигурност той му е припотвърдил съществуващото право на наследствена власт над Видинското владение, и му е делегирал властта над областта чрез деспотската му титла. Така на практика Михаил III Шишман успява да получи власт много по-голяма от тази на владетеля по отношение на територия, която придобива по подобие на френското кралство, съизмерима със статута на цар Тодор Светослав, който по подобие на френските крале, може да се разглежда като пръв сред равни. Трудно бихме оприличили по структура Видинското владение с класическо апанажно владение, по подобие на тези в Западна Европа или Византия, но именно сега се поставят наченките в управлението на това владение.

Хипотезата, че Иван Стефан е готвен за господар на Видин не издържа особено, тъй като след възшествието на баща си на българския престол, той поема с него и майка му към Търново, като за управител овластява своя брат - деспот Белаур.

Дали тази промяна е била продиктувана от някакъв особен фактор или се дължи на личното желание на царя, не е ясно. Факт е, че след неговата смърт и последвалите събития деспот Белаур не отстъпва наследственото право към синовете на Шишман, а остава начело на управлението във Видин, най-вероятно до средата на 30 - те години на XIV в. или до своята смърт.

Според изказаните в последно време предположенията, като нов господар на Видин го наследява вторият син на Михаил III Шишман - деспот Михаил, който ни е известен от един запазен образ в църквата в с. Д. Каменица, днешна Република Сърбия.

Обобщавайки можем да заключим няколко специфични моменти и особености в развитието на Видинското владение, а именно:

Владетелят на Видин успява да затвърди и регламентира наследственото си право на управление над областта не само като резултат от връзките си с управляващата династия, но и на базата на икономическата и политическа власт, която той притежава. Тези процеси протичат на фона на в Българското царство през този труден период.

От своя страна централната власт е в невъзможност да парира децентралистките действия на Тодор Светослав. Това е право на условна собственост - делегиране на власт, чрез връчване на права и управление чрез деспотската титла. Създава се илюзия, че то оставало на "пряко подчинение на централната власт". Слабостта на Българското царство дава онази благоприятна възможност не само за лавиране, но и регламентиране на собствените политически цели както на Михаил III Шишман, така в последствие и на брат му - деспот Белаур. Видинското владение остава в две поколения от преки представители на този род. Това е показател за нетрайните тенденции в неговото развитие, които се обуславят и влияят от различни политически и личностни фактори. Случаите с представителите на Шишмановци - Асеновци, показват, че за да се задържат и наложат като областни господари във Видин, те трябва да са ярко изразени личности с високи добродетели. Наред с това, важно условие за цялостния успех на тяхното управление може да се счита подкрепата и на местното население, като предпоставка за времетраенето на тяхната власт.

Според изворите, след бягството на представители на рода извън страната, лоялността им към Шишмановци остава висока. С този факт е трябвало да се съобразява и новият български цар - Иван Александър.

4. Управлението на деспот Белаур

Управлението на Видинската област, по подобие на първите Асеневци, преминава към братя на царя - деспот Белаур.

На втория му син Михаил, навлизащ вече в зряла възраст, също е дадено “апанажно” владение и деспотска титла, но не и самостоятелна власт над Видинско, поне не и на този етап.

За това свидетелства ктиторския му портрет с неговото изображение, който се намира в църквата “Св. Богородица Милостива” в с. Долна Каменица (дн. Сърбия).

Съдбата на третия му син - Людовик – (*Lodoyco*) не е ясна, но може да се предполага, че той е сравнително млад, без реална възможност за пряко участие в политическия живот на областта или държавата.

По отношение на самия Белаур, като брат на царя и владетел на Видинското деспотство, също могат да се изтъкнат някои интересни доводи и факти.

Като най-доверен роднина, не само след обявяването си за цар, но и след развода си с Анна и изгнанието на своя наследник, Шишман е можел да разчита за управлението на Видин само на своя брат. Но и тук е наложително да се отвори една скоба и да се отбележи, че Шишман въпреки доверието си към него, го оставя в подчинено положение като владетел.

Фактът, че той е засвидетелстван само с деспотската си титла, а не и със севастократорска (въпреки нейната девалвация) дава основание да се смята, че на него се е гледало повече като на служебно, временно “назначен” областен управител, а не като наследствен имащ права аристократ.

Това навежда на мисълта, че след събитията от 1324 г. Шишман гледа на Белаур като на застъпник на своите роднини и като известна заплаха за властта му над бащиното му наследство. Фактът, че до 1330 г., Белаур въпреки ролята, която играе в последвалите събития явно се старее да заема открита позиция показва неговото очевидно политическо положение и доминиращата роля на брат му, търновския владетел.

Промяната, която настъпва през лятото на 1330 г. след битката край Велбъжд (Кюстендил) и неочакваната смърт на Михаил III Шишман, разсича като с меч гордевия възел на съществуващите сложни и неизяснени до тогава взаимоотношения в рода.

По стечение на обстоятелствата, деспот Белаур не взел пряко участие в трагичната за брат му и българското царство битка със сърбите.

След нея той излиза с авторитет и влияние, личност, която била способна да изведе страната от конфликта със Сърбия и последвалата управленческа криза. Активната му роля е видна и от последвалите преговори, в които заедно със своя племенник - ловешкия деспот

Александър, в качеството им на представители на българското болярство, водили със Стефан Урош III Дечански.

Въпреки неясните моменти около техните разговори и опитите на някои панегирици да се изтъкне ролята на сръбския владетел в тях, е видно, че те са се водили преговорите в посока желана най-вече от Белаур, което се отразява на крайните резултати от преговорите. Те имали повече негативен ефект и последици за страната.

През същата година Иван Стефан (1330 - 1331), сина на Шишман, се възкачва на трона в Търново.

Белаур бил най-активния (според повечето историци) поддръжник на “новия” просръбски ориентиран търновски владетел.

Влиянието, което той имал над него и майка му, в дългосрочен план би му гарантирало значителна управленческа власт, не само по отношение на държавните дела, но и като областен господар на Видин. Това автоматично водело до накърняване наследствените права на следващия по реда на унаследяване - втория син на Шишман споменатия вече деспот Михаил, който вероятно огорчен от действията на чичо си, естествено преминал в лагера на опозицията. А тя както се вижда, се оглавявала от неговия племенник ловешкия деспот Иван Александър, син на сестра му Кераца Петрица (Теофана).

След злощастната битка при Велбъжд (28 юли 1330г.) и неудачния избор на Иван Стефан като протее на Стефан Дечански, в средите на българското болярство започнало все повече открито да се надига глас за отхвърляне на зависимостта към Сърбия, което би спомогнало за излизане на страната от задълбочаващата се политическа криза. Изпадащ постепенно в своеобразна изолация, българският владетел, губел крехката си политическа власт, която до голяма степен се крепяла само на мощта и силата на неговия чичо - видинския деспот Белаур.

За сериозността на засилващото се недоволство говори и фактът, че дори членовете на владетелската фамилия застанали срещу Иван Стефан. В резултат на това, през пролетта на 1331 г., както съобщава Кантакузин, протовестария Раксин и логотетът Филип, начело на недоволната аристокрация организирали преврат, който довел до насилственото сваляне на Иван Стефан. Той и майка му Анна, намерили убежище в Дубровник.

Най-вероятно Иван Александър (1331 - 1371) е бил “двигателят в сянка”, който задвижил преврата (според Ив. Божилов), извод който се налага от факта, че той застава начело на държавата. На пръв поглед, изборът му за владетел изглежда странен и буди недоумение, тъй като той се явява опозиция на своя род. Трябва да отбележим, че като наследник на Асеновци той е онази алтернатива на всичко, олицетворяващо Иван Стефан и Белаур, което би гарантирало стабилен и относително независим държавен суверенитет на българското царство. Провъзгласен в сложен момент за държавата, неговите първи действия са били насочени основно

към утвърждаването му не само във вътрешен, но и във външнополитически план.

Външнополитическата дейност и най-вече отношенията с Византия и Сърбия са акцент в творбите на повечето историци изследвали този период.

Не така стои въпросът за пътищата, по които Иван Александър се справя с вътрешно опозиционните сили в страната, оглавявани от деспот Белаур.

Тъй като има достатъчно развити тези за политическата страна от управлението на Иван Александър, в настоящата работа само ще открия основните моменти, имащи пряко отношение към политическата история на Видин.

След “узурпацията” от страна на Иван Александър на трона, деспот Белаур несъмнено е преминал в опозиция - на страната на низвергнатия, но законен владетел и негов племенник Иван Стефан. За това съдим от информацията, достигнала от нас както от византийските, така и от някои домашни извори.

За сведенията от Кантакузин, описващ събитията около противопоставянето между българи и византийци, войната през 1332 г. на юг от Стара планина, повечето историци споделят мнение, че Иван Александър вече е успял да пребори вътрешната опозиция и е съсредоточил усилията си към опасността, идваща от империята. Но от по внимателния прочит на фактите, изнесени от Кантакузин, става ясно, че това съвсем не е било така. С цел да спечели време до пристигането на съюзническата войска, предимно татарски наемници и скити, Иван Александър предложил уреждането на споразумението с византийците да се отложи с един ден. През същата нощ: *“войската повикана от Александър дошла ... Той ги бил повикал срещу чичо си Белаур, който въстанал срещу него и като му отнел част от царството, бил безпощаден и жестоко опустошавал страната. Той сметнал, че може да се възползва ... като ги поведе срещу императора с измама, и затова им казал, че чичо му се намирал наблизо и трябвало да го нападнат, преди да узнае.”*

От това сведение разбираме, че към 1332г, не само, че опозицията оглавявана от Белаур, резидиращ във Видин не била сломена, а дори водила опустошителни и агресивни военни действия срещу централната власт. Разбира се, това принудило Иван Александър да сформира наемни, в случая татарски отряди за справянето с въстанието. Бунтът продължава и след битката при Русокастро, за което съдим косвено от “Песнивеца”.

Когато авторът изрежда победите на цар Иван Александър, на първо място бележи “низложението” над императора, следват победите при: *“Несебър и цялото Поморие заедно с Романия ...“* и чак тогава *“...Бдин и цялото Подунавие, даже и до Моравя.”* Изброяването на победите на Иван

Александър в Подунавие, при Видин и Морава, съвсем точно показва основния център и движещите сили на тази опозиционна група. Налага се мнението, че към средата на 1332г. бунтът на Белаур все още продължава, а вече към 1337г. от когато е датиран „Песневеца”, той е бил вече потушен, вероятно след тежка и продължителна борба.

Именно сега градът и родовите владения на Шишмановци се превърнали в арена на междуособици и терен на враждуващите помежду си сили. И ако за съдбата на Белаур след този период липсват конкретни сведения, то едно друго известие на Кантакузин поражда известни въпросителни. През 1341г. пред реалната опасност от ромеите: *“...с кораби да закарат по Дунава”*, третия Шишманов син е бил застрашен, *„във Видин, предизвиквайки война...понеже мнозина от мизите щели да се присъединят към него, поради старото си приятелство и близостта на рода.”* Кантакузин продължава и конкретизира целите на бъдещото мероприятие, изказвайки, че замисълът бил: *“...напълно да изгонят Александър от царството му или да му причинят не малко неприятности,”* защото при една война с ромеите *“...българите биха се разединили, понеже едни ще са на страната на Александър, а други на драго сърце биха минали на страната на Шишман.”*

Явно, че през 1341 г., макар и без Белаур, който да оглави опозиционните сили във Видин, все още е имало значителни поддръжници на Анна и нейните синове, т.е. налице са всички предпоставки за наличието на организирана опозиция. От друга страна, тези факти могат да се тълкуват като указание, че от потушаването на бунта на Белаур до 1341г. не е било изминало много време. За сериозността на намеренията и съществуващ синхрон между Анна, Иван Стефан и Шишман от подобни действия, с цел завръщането им в България, свидетелстват и различни документи от дубровнишките и неаполитанските архиви.

Как е реагирал Иван Александър след дипломатическия неуспех с Византия около предаването на Шишман както по отношение на поддръжниците им, така и областите около Подунавие и Морава, за сега може само да се предполага. От „Песневеца” научаваме, че в края на 1336 г., царят: *“положил под нозете си”* своите врагове, с други думи - ликвидирал опозицията, което показва, че той е постигнал своите цели.

Макар и хипотетично, поради липсата на преки сведения, които да го потвърдят, Иван Александър е поставил начело на шишмановите владения своя братовчед - деспот Михаил, който е негов поддръжник в борбата му срещу Белаур. Доказателствата за това предимно се базират на основата на неговия произход, което на първо място би примирило онази част от българското общество, за която говори по-горе и Кантакузин. Овластявайки го Иван Александър е разрешил натрупаното семейно напрежение и е омаломощил още повече противните му стремления като притъпи и разедини своята опозиция. Приложените доводи могат да се

разглеждат в пряка зависимост с факта, че до въвеждането на Апанажа, като една принципно нова форма на управление на територията на Видин (след 1355 г.), при Александровия син - Иван Срацимир, ние нямаме сигурен индикатор за това кой е управлявал тази обширна област Заслугата, която му отрежда проф. Дуйчев, на Иван Александър, че това е личността, благодарение на която, средновековната българска държава е преодоляла децентралистките стремления и продължаването на вътрешнополитическия конфликт в северозападните български земи бихме приели с известни резерви.

Глава IX е отделена на възхода на Видинското владение от апанаж до самостоятелно царство. Използването на термина апанаж и налагането му в българската историография е стъпка в правилна посока. Същественото в случая е старанието на унифициране на техники и исторически термини на процеси наблюдавани в българската история със сходни такива протекли в Европа. Прилагайки единни критерии за тях, както и характеризиращата я терминология (дори и при наличието на малки отлики в тяхната същина и белези) се улеснява възприемането на българската история от по-широк кръг, нейното осмисляне и популяризиране.

Специално внимание в тази глава се отделя на битката при Никопол. През пролетта на 1396 г. християнската армия потеглила от Будапеща по течението на река Дунав, и навлязла в пределите на Видинското царство. Походът бил с явната подкрепа на византийския василевс Мануил II Палеолог, но не така стоял въпросът с Иван Срацимир. Основните западни извори оставени ни от маршал Бусико, Петер от Рец, Ханс Шилтенбергер, а също и в българската книжнина от този период, са погрешно интерпретирани от повечето историографи. Тази субективност до голяма степен е в резултат от по-късно оформилото се идеологическо, културно и религиозно изискване, което е имало за цел да представи събитията в по-благоприятна светлина, като общи действия на християнските владетели срещу османската опасност. Какви са били в действителност фактите?

Когато описват събитията свързани с похода и навлизането на армията във владенията на Иван Срацимир, повечето автори са доста безпристрастни и лаконични в своите сведения. Така например маршал Бусико, обяснява движението на кръстоносните войски така: *“напускайки унгарското кралство, те дойдоха до реката, наречена Дунав, и я прехвърлиха с кораби. На отсрещния бряг на реката имаше един укрепен град, наречен Боден, който минаваше, че е на страната на турците.”*

Подобно е описанието на Петер от Рец, който описва следното: *“там край Видин Дунав е широк, там в града имаше един цар, който, значи, бързо се предаде.”*

В същият дух с незначителни разлики това се преповтаря и от Ханс Шилтенберг: *“и тъй той (Сигизмунд) мина през Дунав в България и*

тръгна за един град, наречен Видин, който е столица .. .дойде владетеля на страната и града и се предаде на милостта на краля, след което краля завзе града с триста души добри рицари и оръженосци.”

От изложените факти е видно, че Иван Срацимир първоначално е гледал доста скептично на унгарската офанзива и е предпочитал да се придържа към договореностите си с османците. Несъмнен фактор за този избор е разположения в града техен солиден гарнизон.

Тази му позиция не е била твърда и при първите атаки от страна на кръстоносците, Срацимир преценявайки последиците за населението и града от евентуалната битка, липсата на военна османска подкрепа, а може би и почерпил опит от събитията през 1366 г. *“ щом започнала атаката, се появил господаря на страната (Срацимир). Той дойде да се предаде, (да предаде) града и цялата си страна на унгарския крал. Предаде му и всички турци, които бяха в крепостта.”*

Разглеждайки последиците и съдбата на участниците в Никополската битка, В. Гюзелев публикува едно на пръв поглед незначително, но много интересно писмо. То се отнася до съдбата на единия от синовете на дука на Бар - Анри дьо Бар (участник в похода) и привлича внимание към събитията във Видин доста преди Никополската битка. От него научаваме, че споменатият Анри: *“бил пленен от турците в някаква битка или война и затворен в крепостта Бдин (*in castro Bidin*).”*

По каква причина той е бил отделен от другите пленници, които били откарани в Бурса след битката, не е ясно.

Васил Гюзелев счита, че Анри дьо Бар не е последвал кръстоносните войски, а е останал във Видин с малък френски гарнизон (300 души) за да опази града (фланга), както и да гарантира, съмнителната лоялност на Иван Срацимир към християнския поход. Това доказва не само недоверието към него, но и че Сигизмунд е предпочел да не го взема със себе си.

Тази теза се потвърждава и от краткия “Разказ за пренасянето на мощите на Св. Петка Търновска във Видин и Белград” от Григорий Цамблак. В него се споменава, че след удържаната победа в битката при Никопол, Баязид I се отправил незабавно към Видин, където цар Иван Срацимир побързал да се предаде. Най-вероятно той потвърдил своята вяроност като е предал френския гарнизон начело с Анри дьо Бар на османците.

В отделна подточка е разгледано падането на Видинското царство под Османска власт

Последвалата трагедия при Никопол предрешила и съдбата на Видинското царство. Независимо от положението, което заемал Иван Срацимир в изложените събития, много скоро Баязид I побързал да се „разправи” с него и статута му на полунезависим български владетел.

Въпреки неясната датировка около това събитие, (в нашата историография се приема че е в края на 1396 г. началото на 1397 г.) Баязид завзел окончателно Видин.

След падането на града, последният български владетел Иван Срацимир бил пленен и отведен в Бурса, където по-късно и починал

В други извори, макар и противоречиви научаваме, че походът на Баязид срещу Унгария през Видин е осъществен не през 1396 г., а през есента на 1397 г. През септември - октомври 1397 г. султанът нахлува във Влахия, след което напада Унгария през Срем (дн. Сремска Митровица), т.е. откъм южния Дунавски бряг. Такава военна акция се маркира от някои чужди учени, но без да я обвързват с Видин и със съдбата на цар Иван Срацимир. Коментирайки разказа за пренасянето на мощите на св. Петка в Сърбия, сръбските учени пък приемат, че това се е случило през 1397 - 1398 г. Логично е да се отбележи, въпреки че от тези факти, че пленяването на Иван Срацимир става по същото време.

В крайна сметка с края на Видинското царство (1396/7 г.), и налагането на османска власт средновековната българска държава престава да съществува като самостоятелен политически субект.

Въстанието на Константин и Фружин

За съдбата на Константин до и след покоряването на Видин (1396 г.) има незначителен брой исторически сведения.

Преди двайсетина години историците П. Павлов и И. Тютюнджиев издигнаха интересна хипотеза, касаеща последните години на българската държава и в частност Константин.

Основните им доводи се градят на извори, които не се отнасят пряко до Константин, а се отъждествяват и персонифицират с неговата личност.

След завладяването на Видин, Константин почти не се споменава в изворите. Не се съобщава нито за негово евентуално залавяне или задържане в затвора, както това е сторено с баща му, нито за негово бягство.

Почти едно десетилетие по-късно, в писмо на крал Сигизмунд от 1404 г., ние отриваме Константин титулуван, като „*Император на България – Constantinus, imperator Bulgariae magnificus*” и че той се намира в Унгария като унгарски васал, воюващ срещу османците.

След посочените събития той се прехвърля в Сърбия, където и умира през 1322 г.

Хипотезата, застъпвана от Павлов-Тютюнджиев относно падането на българската държава под османска власт са на база сведения, отнасящи се към първите десетилетия на XV в., в които името "България" и "българи" като държавни и политически термини, събирателно се отъждествяват и свързват с личността на Константин.

Има ли тогава основания да приемем изложените доводи и логическият подход на техните разсъждения? Очевидно не, по простата причина че те са противоположни на съществуващите и утвърдени априорни постановки по проблема. Както и самите автори твърдят, те по-скоро "дописват" и "допълват" съществуващите празници, като следват удобната логика на едно романтично героизирано историографско наслоение.

От кореспонденцията на крал Сигизмунд с бургундския херцог Филип от 1404 г. се изброяват унгарски васали воюващи против османците. Прави впечатление мястото на което крал Сигизмунд поставя Константин – редом с владетели, притежаващи реална власт. Той съобщава радостната вест, че българският цар и влашкият воевода са "се върнали" под неговото върховенство.

Това дава основание на Павлов-Тютюнджиев да смятат, че Видинското царство съществува реално, а "император Константин" не е "въстаник", а реално управляващ земите си владетел. За съществуването на "Българска държава", а не османска провинция са и следващите извори:

В свое решение от 28 ноември 1398 г., Големият съвет на Дубровнишката република, което удължава с пет години (т.е. от 1398 до 1403 г.) пълномощията на консулите "в страните Славония, Босна, Срем и България". Тук българската държава е спомената редом с кралството Босна и полунезависимите банства Славония и Срем, васални на Унгария.

В друго сведение (от 23 март 1411 г.) се съобщава за смъртта на един дубровнишки търговец, починал в "българската страна".

В своя дарствена грамота, издадена в полза на манастирите "Тисмана" и "Водица" във Влашко от 1406 г., сръбският деспот Стефан Лазаревич постановява: *"Всеки, който побегне от земите на царството ми в Угърската (Унгарската) земя или пък в Българската земя, мой човек или мой властелин, и пребивава там три години, или две, или една, и поиска да се върне, нека бъде свободен да дойде."*

Едно от най-важните известия за съдбата на България в онези години се съдържа във византийската хроника на Псевдо-Сфранцис. Според него в битката при Чамурли през юли 1413 г., на страната на султан Мехмед I срещу Муса се присъединяват и войските на "владетелите на Сърбия и България, и на василевса (византийският император Мануил II Палеолог)."

По същия повод Константин Костенечки допълва, че султанът "върна българските пленници, които Муса бе прогонил, и заживя в мир с всички." Според византийския историк Михаил Дука "Султанът приел радушно посланиците на Сърбия, Влахия, България, дука на Янина, деспота на Лакедемония, княза на Ахея. Поканил ги на трапезата си, вдигнал наздравница и ги изпратил с думите: "Кажете на вашите господари, че аз на всички давам мир и приемам мир."

Според "Руския хронограф" през 1397 г. Видинското царство получава статут, подобен "на арбанаския и босненския владетели", а Михаил Мокса посочва, че Иван Срацимир станал "данник" на султана. Напълно е възможно, както често става в средновековните паметници, да става дума не за споменатия владетел, а за неговия наследник - "младия цар" Константин.

При един непредубеден подход към казаното по-горе, трудно можем да приемем, че единствено това са водещите аргументи, които да ни убедят в съществуването на българска държавност след 1396/7 г., с център Видин – и то в познатия ни вид и олицетворявана в пълна степен от Срацимировия син.

Доколкото, въпросът свързан с включването и пълното интегриране на Видинската област в структурата на Османската империя, можем да кажем в заключение, че този процес може да отнесем след 1421 - 1422 г.

От приписка в ръкопис № 125 от сбирката на Хилендарския манастир, неизвестен монах написва:

"В годината 6920 (от Сътворението на света, т.е. 1421/1422 г. от Р.Хр.) умряха Крисчи амир (султан Мехмед I) и Константин, царят български, и Балша Зетски, а деспотът (сръбският владетел Стефан Лазаревич) превзе арбанасите (албанците)."

Именно към това време късно византийският историк Лаоник Халкокондил (но писал след 1453 г., т. е. четири десетилетия по-късно!) отнася и едно мъгляво, не много сигурно известие, във връзка с управителя на Видин (по други трактовки - Воден) Турахан паша, който нападал унгарските земи.

Дали присъствието му обаче, означава, окончателното администриране на Видин като санджак, или пък, визира просто все още засиленото турско военно присъствие в града, за сега е трудно да се отговори еднозначно. Нужно е да отбележим, че Халкокондил познава бегло средновековната история на България, и понякога "смесва" имената на някои български градове със сходно звучене - като Видин на Дунав и Воден в Македония, може да доведе до грешни интерпретации по темата.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертацията е общо и комплексно изследване в българската и чуждата научна литература посветено на историята на Видин (XII-XIV в.), което е и полезността на предлаганото изследване.
2. В настоящия труд са описани, систематизирани и представени наличните и достъпни данни, свързани с посочената тема. Това е направено чрез събиране на наличните извори, публикации, данни.

3. Направената класификация на изворите е с научен принос, тъй като досега липсваше цялостна систематизирана монография, която да ги обедини, както да обедини и отделните етапи от развитие на града.

Анализирането на събрания материал позволи да се постигнат следните резултати:

4. За първи път е уточнена, обоснована и приложена апанажната форма на управление за Видин.

5. На база и последни проучвания, за първи път цялостно е проследена в хронологичен ред историческата съдба на Видин и областта.

6. Създадена е хронология на историческите събития протекли във Видин и областта.

7. Направените анализи позволяват разширяване и надграждане на известни вече изводи за историята на Видин.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Бояджиев, Атанас (2014) [Очерк за Бдин при управлението на цар Иван Срацимир. Възход от апанаж до самостоятелно царство.](#) Годишник на департамент "История": 2010-2011, V-VI . ISSN 1313-7301

Бояджиев, Атанас (2015) [Видин - Арена на политически амбиции между Византия, Унгария и българското царство в периода XI - XIII в.](#) Working Paper. Научен електронен архив на НБУ, София. (Unpublished)
<http://ebox.nbu.bg/hist16/index4.php?id=13#>

Бояджиев, Атанас (2015) ["Предречено от Пагане"](#). In: Четем Вера Мутафчиева: "Предречено от Пагане" и "Последните Шишмановци", 16 февруари 2015, Нов български университет, София, България. (Unpublished)